

Snežana Stojšin*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu
Ljupka Mandić**
student doktorskih studija na Filozofskom
fakultetu Univerziteta u Novom Sadu

UDK 316.356.2 (497.113 Novi Sad)
347.61:316.344.23 (497.113 Novi Sad)
DOI: 10.19090/gff.2017.2.411-425
Originalni naučni rad

PORODIČNI ODNOSI I FUNKCIJE SOCIJALNO UGROŽENIH PORODICA U SAVREMENOM SRPSKOM DRUŠTVU – STUDIJA SLUČAJA

Osnovni cilj ovog rada je utvrđivanje postojećih obrazaca, porodičnih odnosa i načina funkcionisanja socijalno ugroženih porodica na primeru porodica u Novom Sadu. Osnovna pretpostavka ovog istraživanja jeste postojanje razlika u funkcijama porodice u socijalno ugroženim porodicama u odnosu na savremenu porodicu u srpskom društvu. Kao okvir za prikupljanje i analizu podataka u ovom kvalitativnom istraživanju poslužila je studija slučaja sedam socijalno ugroženih porodica u Novom Sadu. U istraživanju su korišćeni različiti izvori podataka, dubinski intervjui, dokumenti Centra za socijalni rad Grada Novog Sada, pisma ispitanika, razgovori sa socijalnim radnicima, statistički podaci. Analiza je pokazala da se način funkcionisanja i obrasci socijalno ugroženih porodica u velikoj meri razlikuju od načina funkcionisanja savremenih porodica, na šta u velikoj meri utiče siromaštvo.

Ključne reči: funkcije porodice, siromaštvo, socijalno ugroženi, metod slučaja, kvalitativno istraživanje.

UVOD

Ne ulazeći u dublju raspravu o pojmu siromaštva i socijalne isključenosti, treba reći da čak i letimičan pogled na literaturu o ovim problemima (vidi Tomić, 2007; Babović, 2011; Kolin, 2008; Stojšin 2014, 2015; Spicker 2007; Lewis, 1966; Bradshaw, 2006) pokazuje da ne postoje jednoznačne definicije ovih pojmova. Najznačajnija za proučavanje našeg istraživačkog problema, čini se teorija o kulturi siromaštva koja ukazuje na specifične komponente porodičnog života i obrasce socijalizacije unutar socijalno ugroženih porodica¹.

* snezanas@ff.uns.ac.rs;

** ljupkamandic@yahoo.com

¹ Socijalno ugrožene porodice u ovom radu definisane su ne kao sociološka kategorija, već na osnovu Zakona o socijalnoj zaštiti prema kojoj su ove porodice one koje se suočavaju sa

Ne posvećujući detaljniju pažnju drugim teorijama siromaštva² kretaćemo se u okvirima jedne od prvih teorija o siromaštvu – Luisove (Oscar Lewis) teorije kulture siromaštva (Lewis 1966; 1985), uzimajući u obzir njene prednosti i nedostatke. *Luisova teorija kulture siromaštva* vidi siromaštvo kao posledicu određenih obrazaca, vrednosti, devijantnog morala koji se usvajaju u procesu socijalizacije i prenose kroz generacije (Radovanović, 1976). Određene karakteristike prevazilaze regionalne, rasne, nacionalne, urbano-ruralne različitosti koje predstavljaju opšti i zajednički odgovor na sličnu situaciju siromašnih porodica³ (Lewis, 1966). U okviru siromašnih porodica prepoznaju se zajednička obeležja: odsustvo detinjstva kao zaštićenog perioda života, rano stupanje u seksualne odnose, sporazumne (ugovorene) brakove, često napuštanje dece i supružnika, predispozicije za autoritarizam, nedostatak privatnosti i verbalno naglašavanje porodične solidarnosti (Luis, 1985). Teorija kulture siromaštva ukazuje na moguće postojanje razlika u obrascima funkcionisanja „normalnih/zdravih“ porodica⁴ i socijalno ugroženih porodica. Stoga se postavlja pitanje da li se i koliko obeležja i funkcije socijalno ugroženih porodica razlikuju od ostalih/„normalnih“ porodica?

„preprekama u zadovoljavanju potreba, usled čega ne može da dostigne ili da održi kvalitet života ili koja nema dovoljno sredstava za podmirenje osnovnih životnih potreba, a ne može da ih ostvari svojim radom, prihodom od imovine ili iz drugih izvora“ (Zakon o socijalnoj zaštiti, 2011: član 41). Ova definicija je uzeta iz razloga što su u kasnijem radu u uzorak ušle porodice koje su korisnici socijalne pomoći prema ovom zakonu.

² Najčešće korišćene sociološke teorije siromaštva su Vaksmanova (Waxman) teorija deprivacijskog kruga, Tausendova teorija situacione prisile (Towsend, 1979), teorija koje uzorke siromaštva traže u karakteristikama pojedinaca i one koje uzroke istražuju u širim društvenom strukturama (Bradshaw, 2006).

³ Luis je prvi put pominjao kulturu siromaštva u delu *Pet porodica* (1959) u kojem se bavi analizom života u siromašnim meksičkim porodicama. Istraživao je porodice Portorikanaca u San Huanu i Njujorku, koristeći sociološke, antropološke i psihološke tehnike, ali i intenzivnu komunikaciju sa ispitanicima, posete njihovim porodicama, odlaske na njihove zabave, pomoć prilikom traženja posla, pisanja podnesaka, odlazaka kod lekara (Lewis, 1966).

⁴ Poznata Mardokova (John Murdock) analiza 250 društava ukazuje na postojanje: a) seksualne i b) reproduktivne funkcije - zadovoljavanje polnog nagona i produženje vrste; c) ekonomske funkcije - ostvarivanje resursa, odnosno, mogućnosti zadovoljavanja osnovnih egzistencijalnih potreba; d) vaspitno-obrazovne funkcije – socijalizacija kojom se dete uvodi u svet zajednice i sprema za samostalno funkcionisanje u njoj (Murdock, 1949, navedeno prema Haralambos, Holborn, 2002). Naravno, pored ovih možemo da govorimo i o edukativnoj, zaštitnoj, rekreativnoj funkciji, ali će ovde biti reči samo o onim osnovnim.

Možemo pretpostaviti da su razlike vidljive u skoro svakoj funkciji. Tako se pretpostavlja da je *seksualna i reproduktivna funkcija*, koja je razdvojena u savremenoj porodici (Vilić, 2013:56) i koja je praćena padom nataliteta i smanjenjem prosečnog broja članova porodica, drugačija u socijalno ugroženim porodicama. Naime, autorke pretpostavljaju da u socijalno ugroženim porodicama postoji nedovoljno razvijena reproduktivna svest i informisanost. Kolin (2008) kao obrazac ponašanja siromašnih navodi, između ostalog i “nevericu u suprotan pol, osećaj iskorišćavanja, ignorisanje fiziologije reproduktivnog ponašanja i mogućnosti kontracepcije” (Kolin, 2008: 196).

Vršenje *ekonomske funkcije* je u socijalno ugroženim porodicama posebno otežano. Kolin (2008) navodi da je za porodice najsiromašnijih karakteristično da je otac, odnosno suprug najčešće odsutan ili da neadekvatno ispunjava svoju ekonomsku funkciju. Cvejić (2006) uočava da su u najvećem riziku od siromaštva nekvalifikovani radnici i domaćice, kao i da su dve trećine domaćica udate za radnike sa niskim kvalifikacijama i spadaju u kategoriju visoko zavisnih. Rizicima isključenosti sa tržišta rada najviše su izložene žene nižih kvalifikacija, žene koje su izgubile posao u četrdesetim godinama starosti, žene iz marginalizovanih društvenih grupa (Babović, 2011).

Podaci Ankete o potrošnji domaćinstava u 2014. godini pokazuju da je stopa siromaštva u Srbiji bila 8,9%, a među siromašnim domaćinstvima najbrojnija su ona sa više članova (Mijatović, 2014:6-10). Pretpostavlja se da funkcije porodice u uslovima siromaštva i socijalne deprivanosti postaju bitno izmenjene, odnosno, prilagođene drugačijim uslovima. Naime, u uslovima ekonomske krize i nezaposlenosti supružnika ne dominira uvek oblik nuklearne porodice, već višegeneracijske, budući da stariji članovi domaćinstva uglavnom poseduju prihod od penzije.

Imajući u vidu značaj porodice kao agensa u procesu *socijalizacije*, pretpostavlja se da stanje socijalne ugroženosti utiče na način na koji se ova funkcija vrši u socijalno ugroženim porodicama, na vrednosti i norme koje se prenose. Kolin (2008) navodi da je u siromašnim porodicama kažnjavanje dece često fizičko, ali i nedosledno, da je verbalna komunikacija ograničena, da ne postoji konzistentno podizanje dece i ispunjavanje vaspitno-obrazovne funkcije.

Ovde treba dodati i funkciju rasonode i zabave, koja je od značaja za analizu socijalno ugroženih porodica jer se zasniva na potrošačkoj komponenti. Socijalno ugrožene porodice najčešće nisu u mogućnosti da priušte svojim članovima pristup savremenim uređajima za komunikaciju, učenje ili igru, bavljenje sportom i slično. Jasno je da ekonomska funkcija u ovim porodicama stoji u središtu, jer su roditelji većinom fokusirani na njeno ispunjenje, formirajući različite

strategije preživljavanja. Polazeći od ovako visokog nivoa okupacije roditelja, Driskol i Nejgel (Driscoll&Nagel, 2008) ukazuju na površnost u odnosu roditelja iz socijalno ugroženih porodica prema deci. Roditeljstvo se tada najčešće svodi na posmatranje ponašanja dece bez dovoljno razgovora i razumevanja.

Za razumevanje načina funkcionisanja porodica veoma je značajna i uloga socijalnog kapitala⁵ u socijalno ugroženim porodicama koji je u ovim porodicama prisutan na različite načine. U najvećem broju slučajeva on je srednje vrednosti – 47% (Milić, 2010:71). Visok socijalni kapital se kod socijalno ugroženih porodica susreće u 20% slučajeva. Milić (2010: 71) ovaj način manifestacije socijalnog kapitala tumači kao izraz “premošćujuće” strategije, ali govori i o povezujućem kapitalu.

Dakle, u radu se krenulo od pretpostavke da u socijalno ugroženim porodicama ne postoji ispunjenost osnovnih porodičnih funkcija ili se bar uočavaju teškoće u njihovoj realizaciji. Pretpostavlja se da u socijalno ugroženim porodicama usled nemogućnosti obezbeđenja osnovnih egzistencijalnih uslova dolazi do nesklada u realizaciji i ispunjenju drugih porodičnih funkcija, kao što su zaštita, vaspitanje ili zabava. Takođe je pretpostavljeno da su socijalno ugrožene porodice formirale određene obrasce ponašanja, življenja i strategije preživljavanja kao odgovor na postojeću egzistencijalnu situaciju. U skladu sa Luisovim (1966) shvatanjem o karakteristikama siromašnih porodica, očekuje se da se kod analiziranih porodica uoče zajedničke karakteristike u odnosima i funkcijama. Neke od njih su nesigurnost, kratkoročna životna orijentacija, porodični konflikti, neracionalno raspolaganje sredstvima, prekomerna potrošnja neposredno nakon dolaženja do novca.

METODOLOŠKE NAPOMENE

U praksi socijalne zaštite i programa za ublažavanje siromaštva u Srbiji, socijalno ugrožene porodice su prepoznate među korisnicima novčane socijalne pomoći, odnosno, među porodicama koje su ostvarile ovo pravo. Osnovni uslovi za ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć su nepostojanje prihoda, nezaposlenost ili nesposobnost za rad odraslih članova porodice, kao i nepostojanje pokretne ili nepokretne imovine koja bi obezbedila prihode. Međutim, među

⁵ U definisanju socijalnog kapitala korišćena je Burdijeova definicija, prema kojoj se socijalni kapital “sastoji od društvenih mreža i veza, tj. „kontakata grupnog pripadanja koji, putem akumulacije razmene, obaveza i deljenih identiteta, pružaju aktuelni ili potencijalni pristup vrednim resursima” (Tomanović, 2007: 531).

socijalno ugroženim porodicama u Srbiji nalaze se i izbegla i interno raseljena lica, kao i penzioneri sa niskim primanjima koje sistem socijalne pomoći pri lokalnim centrima za socijalni rad ne evidentira. Takođe, korisnici socijalne pomoći su uglavnom najsiromašniji u Srbiji, ako se ima u vidu činjenica da oni ostvaruju pomoć u iznosu manjem od 4.489 dinara po članu domaćinstva, a da su uslovi za ostvarivanje ovog prava nezaposlenost i neostvarivanje prihoda ni za jednog člana u domaćinstvu (Zakon o socijalnoj zaštiti, 2011). Međutim, bitno je naglasiti da i pored ovih kategorija stanovništva postoje građani koji se nalaze u veoma lošoj egzistencijalnoj situaciji koju teško mogu samostalno da prevaziđu.

Prema podacima Centra za socijalni rad Grada Novog Sada 2016. godine 5.006 porodica koristilo je novčanu socijalnu pomoć, odnosno 12.021 pojedinac⁶. U ovim porodicama ima 4.644 dece do 17 godina, 1.063 mladih od 18-25 godina, 5.957 odraslih od 26-64 godine i 357 starijih od 65 godina. Od ukupnog broja korisnika 2.000 ima srednje, više ili visoko obrazovanje. Pored ovih korisnika, jednokratnu socijalnu pomoć tražilo je 4.193 građana Novog Sada⁷. U ovom istraživanju nisu obuhvaćene samo socijalno ugrožene porodice koje su korisnici novčane socijalne pomoći, već i druge porodice koje žive u veoma teškim ekonomskim uslovima (podstanari su, žive u nehygijenskim naseljima, korisnici su kuhinje za socijalno ugroženo stanovništvo), a koje se obraćaju za pomoć službama socijalne zaštite, iako nisu evidentirane kod centara za socijalni rad. U radu se ne izdvajaju romske porodice (koje su najčešće predmet istraživanja kada se govori o siromaštvu) jer se pretpostavlja da karakteristike i način funkcionisanja socijalno ugroženih porodica prevazilazi nacionalne, etničke i rasne razlike.

U istraživanju je korišćen metod slučajeva. Ovaj metod odabran je zbog nekoliko razloga. Prvo, zbog specifičnosti i kompleksnosti predmeta istraživanja, zatim zbog nedovoljne izučavanosti porodičnog života socijalno ugroženih, kao i zbog dubinskog pristupa i mogućnostima korišćenja različitih izvora podataka. Veoma je važna i specifična uloga istraživača u ovom postupku, s obzirom da se ostvaruje neposredan kontakt sa porodicama, ali i sa predstavnicima socijalnih službi. Studija slučaja u ovom radu sadrži analizu obeležja porodica i porodičnih funkcija u sedam socijalno ugroženih porodica u Novom Sadu. Pri odabiru porodica vođeno je računa o postojanju različitih formi porodica (uzimajući u obzir jednoroditeljske, višegeneracijske porodice, porodice sa više od troje dece) i različitim uzrocima siromaštva. Kao izvori podataka korišćeni su dokumenti iz

⁶ Podaci Kancelarije za materijalna davanja Centra za socijalni rad Grada Novog Sada.

⁷ U međuvremenu, neki od ovih podataka CSR objavljeni su u «Večernjim novostima» 13. februara 2017. godine u tekstu «Nemaština stisla i mlade» Lj. Preradovića.

dosijea Centra za socijalni rad Grada Novog Sada⁸, izveštaji voditelja slučaja, pisma ispitanika, neformalni razgovori, službeni razgovori, službene beleške, razgovori sa socijalnim radnicima. Podaci se odnose na vremenski period od dve do šest godina u zavisnosti od posmatranog slučaja⁹.

SOCIODEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE ISTRAŽIVANIH PORODICA

U narednim redovima predstavljene su osnovne demografske karakteristike porodica koje su učestvovala u istraživanju. Prvu porodicu čine, otac Z., majka i devojčica školskog uzrasta. Otac je rođen 1972. godine i odrastao je u Krajini u Hrvatskoj, završio je osnovnu školu. Učestvovao je u oružanim sukobima tokom 1990-ih. Supruga je iz porodice koja je izbegla tokom rata 1990-ih. Drugu porodicu čine otac rođen u Novom Sadu, majka i dvoje dece, starosti 25 i 30 godina. Majka je teško bolesna, ćerka pati od psihoze, a sin je osoba sa smetnjama u razvoju. Otac L. često bezuspešno, pokušava da se radno angažuje. Treću porodicu čine majka J., otac M. i dva dečaka osnovnoškolskog uzrasta. Dospelili su se sa severa Vojvodine kada su deca bila mala, radi pronalaženje posla u Novom Sadu. Četvrta porodica je romska jednoroditeljska porodica koju čine mlada majka D. i njena ćerka koja pohađa niži razred osnovne škole. Psihički je nestabilna i ima simptome psihoze. Peta porodica je jednoroditeljska, čine je samohrani otac G. (54 god.), narušenog zdravlja i desetogodišnji sin koji su se doselili u Novi Sad iz Banata. Supruga ga je napustila i ne kontaktira sa detetom. Izgubio je posao nakon privatizacije preduzeća, ali ima invalidsku penziju. Šesta porodica je višegeneracijska, romskog porekla. Čine je otac, majka, ćerka student i sin osnovnoškolskog uzrasta i baka. Stanuju u prigradskom naselju u nedovršenoj kući veće kvadrature sa spratom, a baka je kasnije prešla kod njih. Poslednju, sedmu porodicu čine otac M. (52), majka S. (46) i sedmero dece od 8 do 19 godina. Otac je iz romske porodice, ali je veći deo odrastanja proveo u domu za nezbrinutu decu. Majka S. takođe potiče iz socijalno ugrožene porodice. Ostvaruju pravo na socijalnu pomoć, dečiji dodatak i pomoć u

⁸ U dosijeima se nalaze: lični list, lista praćenja rada na zaštiti korisnika, podaci o preduzetim merama i dokumentacija prikupljena u toku postupka utvrđivanja pojedinih prava.

⁹ Najviše su korišćeni lični listovi koji sadrže podatke o korisniku i članovima njegove porodice, period u kojem je korisnik socijalnih usluga, mere koje koristi. Isto tako, nalaze se i detaljni izveštaji voditelja slučaja koji nastaju tokom postupka i sadrže podatke o problemima povodom kojih se korisnik obraća, analizu situacije sa zapažanjima voditelja slučaja i predloge mera.

naturi, kao i prava na jednokratnu novčanu pomoć, a otac tek povremeno zarađuje obavljajući fizičke poslove.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Analiza prikupljenih podataka o različitim tipovima socijalno ugroženih porodica u Novom Sadu pokazala je postojanje zajedničkih obrazaca koji su karakteristični za kulturu siromaštva. U određenim segmentima uočavaju se težnje socijalno ugroženih porodica da funkcionišu na savremen način i u skladu sa navikama i običajima srednjih slojeva. Međutim, teškoće prevladavanja egzistencijalne nužnosti često odstupaju od namera.

Reproduktivna funkcija - i pored evidencije službe za socijalni rad o visokom procentu siromašnih porodica sa velikim brojem dece i nekorišćenju kontracepcije, socijalna služba se često susreće i sa socijalno ugroženim porodicama sa manjim brojem dece¹⁰. Roditelji često navode da su svesni veoma loše materijalne situacije i nisu u mogućnosti da zbrinu više dece. Osim ovoga, jedan od uzroka manjeg broja dece često su i poremećeni odnosi supružnika kao posledica loše materijalne situacije¹¹ (Stojšin, 2008: 62-64). Jedino se u slučaju sedme porodice uočava klasični obrazac socijalno ugrožene višečlane porodice sa čak sedmoro dece. Ipak, kod sedme porodice socijalna služba konstatuje nedostatak racionalnog i planiranog reproduktivnog ponašanja. Članovi ove porodice pozivaju se na problem bele kuge i značaj populacione politike za državu, što i drugi korisnici često navode kao argument za rađanje velikog broja dece u socijalno ugroženim porodicama. Tako se roditeljski dodatak ne doživljava kao pomoć za prvu negu deteta, već kao poseban vid nagrade za rađanje. Ovaj model reproduktivnog ponašanja se, prema shvatanju Drezgić (2008), može povezati sa napuštanjem koncepta planiranja porodice i nastupanjem koncepta populacione politike koja je delom bila zasnovana na propagandi. To je posledica brige za "reproduktivni potencijal nacije" radi podsticaja nacionalističke ideologije krajem prošlog veka (Drezgić, 2008: 182). Druga zajednička karakteristika ovih porodica je nedostatak roditeljskog kapaciteta za vršenje socijalne funkcije, kao i nizak stepen

¹⁰ Veza siromaštva i fertiliteta daleko složenija. Istraživanje Amina i saradnika pokazuje da siromaštvo samo jedan od faktora koji utiču na broj rađanja. Višestruka regresiona analiza u ovom istraživanju je pokazala da veći uticaj imaju nivo obrazovanja i socijalni kapital (Amin, Casterlin, Spess, 2007).

¹¹ Loša materijalna situacija je često uzrok manjeg broja dece koji se najčešće razlikuje od željenog broja dece, (željenibroja dece je najčešće veći od ostvarenog). Više o „neophodnim“ uslovima za rađanje većeg broja dece vidi Stojšin, 2008: 62-71.

verovanja u sopstvene kapacitete (vidi i Kolin, 2008). To je uočeno na primeru porodica 4 i 5. Takođe, primećuje se da je postojanje reproduktivne svesti prisutnije kod socijalno ugroženih porodica koje ne beleže višegeneracijsko siromaštvo, odnosno, kod porodica koje potiču iz srednje klase, ali spadaju u “tranzicione gubitnike”.

Ekonomska funkcija – Ranija istraživanja (Babović, 2011, Tomanović, Ljubičić, Stanojević, 2014) pokazala su da je ekonomska aktivnost posebno je otežana u slučajevima jednoroditeljskih porodica i kod majki sa većim brojem dece. Iako je u izvesnom broju jednoroditeljskih porodica roditelj obrazovan, situiran i ekonomski samostalan (uglavnom razvedeni parovi), u slučaju socijalno ugroženih samohranih roditelja često su u pitanju roditelji bez obrazovnih kvalifikacija, sa otežanim pristupom tržištu rada. Babović (2011) pokazuje da se najčešće samohrane majke duži niz godina izdržavaju od socijalnih davanja. Kod ove populacije uočava se i veoma rano odvajanje od porodice, maloletnička trudnoća i napuštanje škole pre završetka srednjoškolskog obrazovanja. Na ovaj način njima je dodatno otežano integrisanje u tržište rada, a socijalna situacija utiče na decu i dalju reprodukciju siromaštva (Babović, 2011). Podaci studije o jednoroditeljskim porodicama u Srbiji (Tomanović, Ljubičić, Stanojević, 2014) pokazuju da je socijalni kapital jednoroditeljskih porodica slabije izražen u odnosu na dvoroditeljske, jer nosioci domaćinstva u ovim porodicama najčešće ne umeju da kompenzuju nezadovoljstvo, osećaj usamljenosti i materijalnu osujećenost (Tomanović i dr, 2014).

Koje su ekonomske karakteristike ispitivanih porodica u našem istraživanju? Kod svih socijalno ugroženih porodica uočen je nizak stepen ekonomske aktivnosti članova, jednim delom zbog veoma visokih stopa nezaposlenosti, ali i zbog nedostatka kvalifikacija ili problema sa zdravljem. Već je rečeno da se u posebnom riziku od siromaštva nalaze osobe sa invaliditetom i osobe bez stručne spreme (primer porodice 2 i 5). Ove kategorije se teže uključuju na tržište rada i, kao takve, najčešće su korisnici programa socijalne zaštite. Primer porodice sa osobama sa posebnim potrebama:

- *Osnovna sredstva od kojih porodica živi su novčana socijalna pomoć i dodatak za pomoć i negu drugog lica za A. Podstanari su. Mogu da priušte veoma malu kiriju, te često menjaju stan. Na to utiču i porodični odnosi koji često smetaju stanodavcima. Naime, ćerka ima povremene psihotične napade, sukobljava se sa majkom, potreban joj je stalni nadzor, a stanodavci su skeptični i u vezi sa ponašanjem sina. (porodica 2)*

Takođe se primećuje da se neke od socijalno ugroženih porodica okreću ka naseljavanju u gradskoj sredini sa ciljem lakšeg pronalaženja posla, dostupnosti institucija kao i zbog nedostatka sredstava za autobuski prevoz.

- Jedan period proveli su kao podstanari u prigradskom naselju, ali im ne odgovara problem sa grejanjem, odnosno nedovoljno zagrejana kuća tokom zime. U Novom Sadu stanuju kao podstanari, trude se da unajmljuju manji stan sa centralnim grejanjem na urbanoj lokaciji. Osnovni prihodi domaćinstva su novčana pomoć i dodatak za decu, a otac tokom letnjih meseci zarađuje obavljajući fizičke poslove na gradilištima. (porodica 3)

Analiza je pokazala da su socijalno ugrožene porodice zavisne od socijalnih davanja i da se potreba za socijalnom pomoći iskazuje duži niz godina, čak i nakon delimičnog poboljšanja materijalne situacije (porodice 6 i 7). Ipak, iznosi socijalnih davanja u Srbiji nisu dovoljni da bi se socijalno ugrožene porodice prepustile ekonomskoj neaktivnosti.

Primećuje se da siromašni često biraju model korišćenja socijalne pomoći u kombinaciji sa radom „na crno“. Na taj način zadržavaju status nezaposlenog i korisnika socijalne pomoći. To im omogućuje dodatak za decu, popust u plaćanju komunalnih usluga, jeftiniji boravak u predškolskoj ustanovi za decu, besplatnu ishranu u školi za decu i sl. U isto vreme, radom „na crno“ ostvaruju izvesnu zaradu, nadnicu koja im u kombinaciji sa socijalnom pomoći obezbeđuje preživljavanje.

- D. navodi da se u više navrata prostituisala kako bi došla do sredstava za namirnice. (porodica 4)

- U porodici je samo baka korisnik socijalne pomoći, dok ostatak porodice ne poseduje redovna primanja. Otac se, iako je narušenog zdravlja, bavi preprodajom uglja, a majka povremeno sprema stanove za novac. (porodica 6)

Dakle, ekonomska funkcija socijalno ugroženih porodica slabo je ispunjena kod svih porodica koje su učestvovala u istraživanju, a kao posledica neispunjenja ekonomske funkcije javljaju se i teškoće u ispunjavanju ostalih porodičnih funkcija.

Porodična funkcija socijalizacije, koja se prepliće i sa funkcijom zaštite, bi trebalo da doprinosi formiranju samostalne i odgovorne ličnosti. Međutim, u analizi je primećeno da ove odlike, samopouzdanje, samostalnost i nezavisnost često ne poseduju ni sami roditelji u socijalno ugroženim porodicama.

- Funkcionisanje porodice otežava činjenica da majka A. takođe pati od depresije što dodatno utiče na njenu pasivnost i nedostatak angažmana u porodici i domaćinstvu. Gotovo da ne izlazi iz kuće, ne komunicira mnogo sa spoljnim svetom, a prema suprugu i deci je često neprijatna. Sa druge strane, sin svakodnevno

pohađa radni centar specijalne škole i zadovoljan je radom i kontaktima koje tamo ostvaruje. (porodica 2)

U socijalno ugroženim porodicama deca socijalizacijom često usvajaju karakteristike kulture siromaštva i time se socijalna isključenost reprodukuje stvarajući “začarani krug”. U pojedinim slučajevima ograničeni roditeljski kapaciteti, koji inače nose u sebi dosta karakteristika kulture siromaštva, predstavljaju izraz spleta okolnosti, ali mogu biti i posledica “propusta u socijalizaciji” prethodne generacije. Međutim, prikupljeni podaci u istraživanju pokazuju da se ponašanja siromašnih ipak manifestuju na veoma sličan način, nezavisno od uzroka.

Rečeno je da nedostaci u vršenju ekonomske funkcije remete i ostale porodične funkcije. Nedostatak materijalnih sredstava, fizički rad i česti sukobi među supružnicima ne ostavljaju dovoljno prostora za bavljenje decom. Ona su najčešće zapostavljena u socijalno ugroženim porodicama, jer je roditeljima prioritet obezbeđivanje osnovnih sredstava za život.

- Majka navodi da se u više navrata prostituisala kako bi došla do sredstava za namirnice. Takođe, socijalne službe su konstatovale ugroženost njene ćerke koja je boravila u stanu i više puta prisustvovala tom ponašanju. Osim toga, zabeleženo je i neredovno odlaženje deteta u školu. Nakon što je konstатовano da je porodica nefunkcionalna i da majka D. ima ograničene roditeljske kapacitete, majci je sugerisano da je za devojčicu adekvatnije da bude smeštena u sigurnu dečiju kuću Centra za socijalni rad. (porodica 4)

U ovom istraživanju nije uvrštena ni jedna porodica koja decu primorava na prošnj¹², ali podaci Svrtišta za decu¹³ koja žive i/ili rade na ulici govore o porodičnom karakteru rada na ulici i odobravanju dečijeg rada od strane roditelja i gotovo potpunom izostanku funkcije socijalizacije i zaštite u porodici. Ipak, slučaj šeste porodice pokazuje da i u socijalno ugroženim porodicama postoji adekvatna briga o deci:

- Deca su odlični đaci, pogotovo ćerka koja ostvaruje izuzetne rezultate u učenju. Kćerka maturu u gimnaziji završava sa odličnim uspehom, a zatim uspešno

¹² Pristup ovim porodicama je bitno otežan budući da ni sami radnici Svrtišta najčešće nemaju kontakte sa porodicama dece koja rade na ulici.

¹³ Svrtište za decu u Novom Sadu otvoreno je 2010. godine i pruža podršku deci čije porodice su prinuđene da sredstva za osnovne potrebe zarađuju radom na ulici. Od 2015. godine svrtište je postalo deo Centra za socijalni rad Grada Novog Sada.

Izvor: Svrtište za decu Novi Sad, <http://www.decaulice.rs/vise-o-nama/>

započinje studije elektrotehnike, a očekuje se mogućnost korišćenja stipendije. (šesta porodica)

* * *

Analiza prikupljenih podataka dovodi do pitanja: Da li je moguć prelaz od “kulture siromaštva” ka “srednjoj klasi”? Šesta analizirana, romska porodica prevazišla je stanje socijalne ugroženosti tokom 1980-ih, a materijalni status sedme porodice promenio se nakon zapošljavanja oca. Sedma porodica je rešivši stambeno pitanje i pitanje zaposlenja odraslih članova počela da menja životni stil i navike.

- Stanovali su kao podstanari u dvorišnom stanu gde stanuje više socijalno ugroženih porodica i tada su imali petoro dece. Često su zahtevali novčanu pomoć, a majka je u više navrata štrajkovala glađu radi rešavanja stambenog pitanja. Nakon više molbi, data im je na korišćenje kuća sa dvorištem u jednom prigradskom naselju, opremljena potrebnim nameštajem, a otac je zaposlen na neodređeno vreme u jednom javnom komunalnom preduzeću. Ovo je bitno uticalo na popravljanje materijalnog statusa. Promenjene su određene navike i stil života porodice, deca su krenula na sportske i umetničke aktivnosti, razvili su bogat društveni život. Međutim, u izvesnoj meri su zadržani pojedini obrasci kulture siromašnih. Majka se i dalje obraća sa molbama za novčanu pomoć ističući da devetočlana porodica iziskuje veća novčana sredstva. (porodica 7).

Ovi primeri pogodni su za poređenje načina života i funkcionisanja tokom i posle siromaštva. Naime, porodice su se relativno brzo i lako uključile u zajednicu i počele postepeno da usvajaju navike i običaje srednje klase kada su im ekonomske prilike to dozvolile. Ipak, ovo su retki primeri iskoraka iz siromaštva i socijalne pokretljivosti ka srednjoj klasi u okviru jedne generacije. I pored ovog, obe porodice zadržale su intenzivan kontakt sa socijalnim službama oslanjajući se na socijalnu pomoć. Prisustvo ostataka obrazaca kulture siromaštva pokazuje da se način života ipak teže može menjati ili iskoreniti u okviru jedne generacije. Uočava se i da roditelji u sedmoj porodici još uvek ne pridaju veću važnost formalnom obrazovanju, što se vidi po veoma lošim rezultatima u dece školi.

Šesta porodica je takođe poprimila određene karakteristike srednje klase, ali se to dešavalo postepeno, u okviru dve generacije, nakon završetka srednje škole i zaposlenja supružnika 1980-ih godina. Međutim, nikad nisu bili toliko materijalno obezbeđeni da bi se izborili sa teškoćama koje su nastupile 1990-ih, kada su ponovo osiromašili. Baka, majka oca u ovoj porodici, pokazuje bitno drugačije obrasce ponašanja od ostatka porodice, iako žive u istom domaćinstvu. Ona nikad nije prevazišla obrasce kulture siromaštva i danas je korisnica socijalne pomoći,

posećuje narodnu kuhinju i bavi se prošnjom. Ostatak porodice pokazuje neke karakteristike načina života porodica srednje klase - deca su socijalizovana u skladu sa kulturnim obrascima srednje klase, uspešna u školi i ne razlikuju se od svojih vršnjaka. Roditelji u ovoj porodici više cene značaj formalnog obrazovanja i veruju u uspešniju budućnost svoje dece zahvaljujući obrazovanju. Na drugoj strani nije moguće zanemariti činjenicu da se kod šeste porodice pokazuju i elementi socijalne ugroženosti. Stalno dugovanje za struju, kontantno obraćanje za socijalnu pomoć, često nenamensko trošenje pomoći, govori o izvesnim teškoćama izlaska iz kulture siromaštva.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ovo istraživanje pokazalo je da ekonomska neaktivnost i stalna uključenost u programe socijalnog staranja predstavljaju važnu prepreku ka funkcionisanju porodice. Pre svega, dolazi do stvaranja prividnog osećaja "ekonomske sigurnosti" jer se novac od socijalnih programa uglavnom dobija na mesečnom nivou, te korisnici ovih usluga uglavnom ne rade ili ne traže posao. Neispunjavanjem ekonomske funkcije porodica uglavnom gubi osnovni preduslov za vršenje drugih funkcija - funkcija zaštite, vaspitanja i socijalizacije.

Dalje, može se zaključiti da u velikoj meri postoji naglašena upućenost socijalno ugroženih na programe socijalne zaštite. Ovi programi su pre svega pasivnog i kompenzatorskog karaktera (beneficije i dodaci koji najčešće ne predstavljaju mogućnosti za rešavanje egzistencijalnih problema). Oni stvaraju privid državnog staranja, a zapravo ne osnažuju porodicu, već dodatno utiču na njihovu pasivizaciju i otežavaju promenu položaja.

Isto tako, među siromašnima se ponekad javlja bolest ili invalidnost što potvrđuje da se pojedine kategorije posebno nalaze u riziku od siromaštva. Tu se prvenstveno nalaze nekvalifikovani, invalidi i samohrani roditelji, i oni su najčešći potencijalni korisnici programa socijalne zaštite. Ovde se otvara i pitanje adekvatnog odgovora društva na njihovu vulnerabilnost, na politiku prema invalidnosti.

Rešenje se nazire u slučajevima razvijanja programa socijalne uključenosti posredstvom podsticanja preduzetništva, zaštićenog stanovanja, obučavanja i razvijanja veština. Tada se može očekivati stvaranje uslova za aktivnost i ohrabrenje, odnosno podsticaj socijalno ugroženih porodica i normalno ispunjavanje porodičnih funkcija.

Snežana Stojšin, Ljupka Mandić

FAMILY RELATIONS AND THE FUNCTIONS OF SOCIALLY ENDANGERED FAMILIES – A CASE STUDY

Summary

The basic hypothesis of this research indicates the existence of differences in the relations and family functions in socially endangered families in comparison to the theoretically established relations and functions in the majority of families in the contemporary Serbian society. The framework for studying this problem was the method of case study and reliance on a large number of sources of data such as deep interviews, files of the Social Services of the city of Novi Sad, the informants' letters, interviews with social workers, reports of people in charge of cases, statistical data, etc.

The paper analyzes seven different socially endangered families, their life histories and ways of establishing family functions.

The research shows that family functions have not been fully accomplished and that some functions did not exist at all. These are most frequently the economic function and the function of child protection. Economic inactivity, reliance on social welfare, and occasional participation in the grey economy are typical for the majority of socially endangered families.

Not performing the economic function greatly affects the performance of other family functions as well. The research has indicated that different patterns of behavior and not performing functions are surely a result of the constant reliance on the programmes of social welfare of socially endangered families. These programmes in no way represent a permanent solution of existential problems of socially endangered families, which is the greatest misconception of the users of these programmes. Contrary to general beliefs, they influence the passivization of family members and prevent changes in distancing from the poverty culture. The examples of families who "solved" their financial problems indicate that economic factors are in the majority of cases crucial for normal functioning of families. It seems that solving financial problems represents an incentive for performing other family functions.

Key words: family functions, poverty, socially endangered, method of case study, qualitative research.

LITERATURA

Amin, S; Casterlin, J. & Spess, L. (2007). Poverty, gender and youth, (Population Council: Working paper, No 4).

Babović, M. (2011). *Socijalno uključivanje: koncepti, stanje, politike*, Beograd: Secons.

Bobić, M. (2003). Prekomponovanje braka, partnerstva i porodice u savremenim društvima, *Stanovništvo* 1-4: 65-91.

Bogdanović, M. (1993). *Metodološke studije*, Beograd: Institut za političke studije.

- Bradshaw, T. (2006). Theories of Poverty and Anti-Poverty Programs in Community Development, RPRC (Working paper, No 06-05).
- Vilić, D. (2013). Transformacija (i/ili redukcija) funkcija moderne porodice, *Sociološki diskurs*, god. 3, br.5:49-65.
- Vilić, D.- Nišić, V. (2015). Siromaštvo – društvena pojava (i proces) u globalnom društvu, *Radovi*, br.21, sv.1: 1-22.
- Drezgic, R. (2008). Od planiranja porodice do populacione politike – promena vladajuće paradigme u srpskoj demografiji krajem 20. veka, *Filozofija i društvo*, 2008/3:181-215.
- Driscoll, A. - Nagel, N.G. (2008). Poverty and the effects on the children and parents, *The world of children, Families and educators*, 188-189.
- Haralambos, M.- Holborn M. (2002). *Sociologija - teme i perspective*, Zagreb: Golden marketing.
- Kolin, M. (2008). *Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropskeunije*, Sociologija, Br.2. 191-206
- Lewis, O. (1966). The Culture of Poverty, *The Scientific American*, No 4, Vol 15: 19-25.
- Luis, O. (1985). Kultura bede, *Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br.70: 14-27.
- Mijatović, B. (2014). *Siromaštvo u Srbiji u 2014. godini*, Beograd: Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.
- Milić, A. (2009). *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Milić, A. (2010). *Vreme porodica:sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Minić, V. - Kompirović, T. (2014). Funkcije i problem savremene porodice u vaspitavanju dece ranog uzrasta, *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta, Prizren Leposavić*, br.8: 27-40.
- Preradović, Lj. (2017). Nemaština stisla i mlade, *Večernje novosti*, objavljeno 13. februara
- Radovanović, M. (1976). Teorija kulture bede, *Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br. 33/34: 54-72.
- Spicker, P. (2007). Definitions of poverty: eleven clusters of meaning, *Poverty: an international glossary*, 229-243.
- Stojšin, S. (2015). Prednosti i nedostaci izvora za istraživanje siromaštva, *Sociološki godišnjak*, Časopis Sociološkog društva Republike Srpske, br. 10: 363-376.

- Stojšin, S. (2014). Poverty – Problems Of Defining, Operationalization And Measuring, *Socio-economic forms of inequality - proceedings*, Editors A. Lošonc, A. Ivanišević (129-141), Novi Sad: University of Novi Sad, Faculty of technical sciences.
- Stojšin, S. (2008). *Abortus, društveni aspekti i mogućnosti njegovog istraživanja*, Novi Sad: Školska knjiga.
- Tomić, V. (2007). Siromaštvo i socijalna isključenost- osnovni pojmovi i indikatori, *Sociološka luča*, I-2: 149-166.
- Tomanović, S.- Ljubičić, M. - Stanojević, D. (2014). *Jednoroditeljske porodice u Srbiji – sociološka studija*, Beograd: Čigoja.
- Tomanović, S. (2007). Socijalni kapital, u *Sociološki rečnik*, ur. Mimica A., Bogdanović M., Beograd: Zavod za izdavanje udzbenika
- Towsend, P. (1979) *Poverty in the United Kingdom – A Survey of Household Recources and Standards of Living*, (elektronski izvor) Penguin Books, <http://www.poverty.ac.uk/system/files/townsend-book-pdfs/PIUK/piuk-whole.pdf>.
- Cvejić, S. (2006) Strukturni efekti siromaštva u Srbiji, u *Društvo u previranju*, r. Tomanović, S. Beograd: ISI FF.
- Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, 24/2011.

